

Türkiye’de Coğrafya Sözlükleri Literatürü

Cemalettin ŞAHİN*

Giriş

Bilimleri birbirinden ayıran ve farklı bir bilim haine getiren en temel özelliklerden biri sahip oldukları terminolojidir. Bu nedenle aynı kelime farklı bilim alanlarında farklı anlamlar taşır. Mesela, morfoloji kelimesinin coğrafyanın bir alt dalı olan jeomorfolojideki anlamının, sanat ve tıp bilimlerinde farklı olması, yer kabuğundaki tektonik bir hattı ifade eden fay kelimesinin, sosyal bilimlerde iki grup veya olay arasındaki keskin sınırları, ayrılıkları ifade etmesi gibi. Bütün bilimlerde olduğu gibi coğrafyanın da kendine has bilimsel terimleri ve bu terimlerden oluşan özel bir terminolojisi vardır. Bu terimleri tanımlamak ve açıklamak için coğrafya terimler sözlükleri hazırlanmıştır.

Yabancı dildeki coğrafya terimlerine Türkçe karşılık bulmak için 1930’lu yılların sonlarında başlayan çalışmalara zamanla yenileri eklenmiş ve hatırı sayılır bir birikim ortaya çıkmıştır. Bu konuda ilk çalışmalar, ortaöğretimde kullanılan coğrafya terimlerine Türkçe karşılık bulmak amacıyla yapılmıştır. Türk Dil Kurumu (TDK) bünyesinde başlayan bu çalışmalarda Kurum, ilgili heyetlere ortaöğretimden yükseköğrenime kadar olan kademelerde coğrafya terimlerini tespit ettirmiş, bu konuda akademisyen ve öğretmenlerin görüşlerini almıştır.¹ Bu çalışmaların bir sonucu olarak TDK tarafından çeşitli tarihlerde ortaöğretim için coğrafya terimler

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, csahin@marmara.edu.tr, Orcid: 0000-0001-8896-010X.

1 “Maarif Vekili Hasan Ali Yücel’in Açılış Nutku”, *Birinci Coğrafya Kongresi Raporlar, Müzakereler, Kararlar*, Ankara: Maarif Vekilliği Yayınları, 1941, s. 6.

listeleri yayımlanmıştır.² Ancak coğrafi terimlerin akademik bir anlayışla etraflıca ele alınması ilk defa 1941 yılında Birinci Coğrafya Kongresi'nde olmuştur.

Çalışmanın konusu Cumhuriyet dönemi akademik coğrafya sözlükleridir.³ Ancak bu dönemden önce yapılmış bazı çalışmalar hakkında kısa bir bilgi vermekte fayda vardır. Bu konuda Osmanlı döneminde *Memâlik-i Osmâniye'nin Tarih ve Coğrafya Lugatı*⁴, *Lûgat-ı Tarihiye ve Coğrafiye* ile *Kamûs-ül Âlam* gibi eserler basılmıştır. Coğrafya sahasında birçok eser vermiş olan asker kökenli coğrafya öğretmeni Ali Cevad'ın *Memâlik-i Osmâniye'nin Tarih ve Coğrafya Lugatı* isimli dört ciltlik eserinin ilk üç cildini coğrafya kısmı teşkil eder. Eser, Osmanlı coğrafyasındaki önemli şehir, nahiye ve kasabalar ile bilinen mevkileri alfabetik sırayla açıklar.⁵ Osmanlı dönemi coğrafya sözlükleri arasında yer alan Ahmet Rifat Efendi'nin 1882 tarihli yedi ciltlik *Lûgat-ı Tarihiye ve Coğrafiye*'nin coğrafya bahsi, şehirlerin tarihi ahvali, kurucuları ve coğrafi mevkiler hakkındadır. Bu dönemde sözlük konusundaki bir diğer çalışma, Şemseddin Sami'nin 1889-1899 tarihli, altı ciltlik *Kamûs-ül Âlam* isimli ansiklopedi nitelikli, tarih ve coğrafya lûgatıdır. Ali Cevad ve Şemseddin Sami'nin eserlerinde, memleketimizin vilayet, liva, kaza ve nahiyeleriyle birlikte önemli şehirleri, nehirleri ve göllerinden bahsedilmiştir.⁶ Ahmet Rifat'ın eseri, taşıdığı isme rağmen umumi bir ansiklopedi olup, tarih ve coğrafyadan başka, diğer bilim kollarına ait bazı maddeler de ihtiva eder. Şemseddin Sami'nin altı ciltlik *Kamus-ül Âlam*'ı ise modern anlayışta tertip edilmiş ilk tarih ve coğrafya kamusudur.⁷

Coğrafi terimler ve coğrafya sözlüğü konusu Maarif Vekilliği tarafından tertip edilen Birinci Coğrafya Kongresi'nde ele alınan konulardan biri olmuştur. 6-11 Haziran 1941 tarihleri arasında Ankara'da yapılan ve Türkiye'de coğrafya alanında birçok önemli kararın alındığı kongrede, coğrafi terimler konusuna özel

2 TDK, *Coğrafya İstihlaları*, İstanbul, 1936; TDK, *İlk ve Orta öğretim Coğrafya Terimleri*, Seri B, II, 5. Ankara, 1942, s. 48; TDK, *İlk ve orta öğretim coğrafya terimleri*, Ankara, 1952, s. 15; TDK, *İlk ve Ortaokul Coğrafya Terimleri*, Ankara, 1962; TDK, *İlk ve Orta Öğretim Coğrafya Terimleri*, Ankara, 1942, s. 48; TDK, *Terim Anketleri, Coğrafya*, Ankara, 1955, s. 27; TDK, *İlk ve Orta Öğretim Coğrafya Terimleri*, Ankara, 1952, s. 15.

3 Bu konuda akademik bir çalışma ürünü olmayan sözlükler de yayınlanmıştır. Gölcük Ortaokulu coğrafya öğretmeni Yalçın, TDK tarafından yayınlanmış Türkçe Sözlük ile ortaokul coğrafya ders kitaplarındaki terimleri bir araya getirerek yayınlamıştır (Osman Yalçın, *Ansiklopedik Coğrafya Sözlüğü*, İstanbul: Arın Kitabevi, 1957).

4 Ali Cevad, *Memâlik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lugatı*, İstanbul: Dersaâdet Mahmud Bey Matbaası, 1332/1913, c. 1, s. 354; İstanbul: Kasbar Matbaası, 1899/1313, c. 2, s. 355-649; 1314, c. 3, s. 650-998, İstanbul: Kasbar Matbaası, 1317, c. 4, s. 999-1212.

5 Ekmeleddin İhsanoğlu, *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi*, İstanbul: İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi, 2000, c. 2, s. 463.

6 İbrahim Hakkı Akyol, "Son Yarım Asırda Türkiye'de Coğrafya", *Türk Coğrafya Dergisi*, Ankara, 1943, sy. 1, s. 11.

7 Sami Öngör, *Coğrafya Sözlüğü*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1961, s. 1.

bir önem verilmiştir. Nitekim coğrafya ders programından sonra kongrenin ikinci önemli meselesi, coğrafi terim konusu olmuştur.⁸ Terim konusu Birinci Coğrafya Kongresi’nde; *coğrafi isimlerin yazılışı, coğrafya terimleri, terim komisyonu raporu, ilk ve orta öğretim coğrafya terimleri ve değiştirilmesi istenen terimler* adıyla birkaç başlık altında incelenmiştir.⁹ Kongrede terim komisyonu kurulmuş, coğrafi terimlerin tespiti ve coğrafi adların yazılışı bu komisyonun iki ana çalışma konusunu teşkil etmiştir. Terim Komisyonu kongre boyunca çalışmalarını sürdürmüş ve bu konuda bir de rapor hazırlamıştır.¹⁰ Faik Sabri Duran tarafından coğrafya sözlüğü hazırlanması için komisyona bir takrir¹¹ verilmiştir.¹² Ayrıca kongre bitiminde kongreye katılan coğrafyacıardan İbrahim Hakkı Akyol¹³ ve Cemal Arif Alagöz¹⁴ terim konusunda muhtıra vermiş, Besim Darkot¹⁵ da bir rapor hazırlamıştır.

Coğrafya terimleriyle alakalı çalışmalar sadece sözlükle sınırlı kalmamış, coğrafyacılar tarafından başka çalışmalar da yapılmış, bu konuda literatür genişlemiştir. Bunlar; muhtıra, rapor, makale ve sempozyum bildirilerinden oluşur. Akyol, üyesi olduğu İstanbul Muallimler Birliği tarafından Ekim 1948’de tertip edilmiş Dil Kongresi’nde coğrafya terimleri üzerine bir bildiri sunmuş¹⁶ daha sonra bunu makale olarak yayımlamıştır.¹⁷ Terimler konusunda yayımlanan başka makaleler de olmuştur. İzbirak, Doğanay, Özçağlar, Tuncel, Bulut-Girgin ve Bulut-Özoğul’a ait yayımlar bu alandaki başlıca çalışmalardır.¹⁸ Bu çalışmalardan başka terimler

8 *Birinci Coğrafya Kongresi Raporlar Müzakereler Kararlar*, Ankara: Maarif Vekilliği Yayınları, 1941, s. 6.

9 Maarif Vekilliği Yayınları, 1941, s. V.

10 Maarif Vekilliği Yayınları, 1941, s. 58-60, 133-137.

11 Önerge

12 Maarif Vekilliği Yayınları, 1941, s. 108.

13 İbrahim Hakkı Akyol, “Coğrafya Terimleri Hakkında Muhtıra”, *Birinci Coğrafya Kongresi Raporlar*, Ankara: Maarif Vekilliği Yayınları, 1941, s. 136-137.

14 Cemal Arif Alagöz, “Coğrafya Terimleri Komisyonu Reisliğine”, *Birinci Coğrafya Kongresi Raporlar, Müzakereler, Kararlar*, Ankara: Maarif Vekilliği Yayınları, 1941, s. 150-157.

15 Besim Darkot, “İlk ve Ortaokul Coğrafya Terimleri Hakkında Rapor”, *Birinci Coğrafya Kongresi Raporlar*, Ankara: Maarif Vekilliği Yayınları, 1941, s. 138-149.

16 Betül Batır, “Darülfünun’dan Üniversite’ye Geçişte Edebiyat Fakültesi’nin İlk Personel Dosyasına Sahip Öğretim Üyesi: Ord. Prof. Dr. İbrahim Hakkı Akyol”, *Türk Coğrafya Dergisi*, İstanbul, 2017, sy. 69, s. 14.

17 İbrahim Hakkı Akyol, “Coğrafya Terimlerine Dair”, *Bilgi İstanbul Muallimler Birliği Aylık Meslek Mecmuası*, İstanbul, 1949, sy. 21, c. III, s.98-102.

18 Reşat İzbirak, “Coğrafya Terimleri Üzerine Bazı Düşünceler”, *Türk Dil Kurumu*, B II. 16, Ankara: Doğu Matbaası, 1949; Reşat İzbirak, “Yöre Mefhumu ve Yöre Bilgisi”, *Harita Dergisi*, 1955, sy. 51, Ankara, 1955, s. 23-48; Reşat İzbirak, “Kokurdan Nedir?”, *Harita Genel Müdürlüğü Harita Dergisi*, 1961, sy. 62, s. 41-54; Reşat İzbirak, “Coğrafya Terimlerimizdeki Değişme ve Gelişmeler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 1966, sy. 1, s. 25-64; Ali Özçağlar, “Türkiye’nin idarî Coğrafyası Bakımından Köy, Bucak, ilçe, il ve Belde Kavramları Üzerine Düşünceler”, *Ankara Üniversitesi*

konusunda yayımlanmış sempozyum bildirimleri de olmuştur.¹⁹ Kırsal yerleşmelerin terminolojik sorunları üzerine Yılmaz kapsamlı bir çalışma yapmıştır.²⁰

Müstakil coğrafya sözlüklerinden başka, akademik yayınlar arasında çıkmış coğrafya kitaplarında verilen sözlükler de olmuştur. Muhtevası ilgili kitapla sınırlı olan bu sözlükler kısmen de olsa bir ihtiyacı karşılamıştır. Yapmış olduğu yayınların sonuna sözlük ekleyenlerin başında Doğanay gelir. Doğanay on kadar ders kitabının sonunda sözlük vermiştir.²¹ Sür, Tümertekin-Özgüç ve Atalay da bazı eserlerinde sözlük vermiştir.²²

I. Fizikî Coğrafya İstılâhlarına Dair Lûgatçe²³

Cumhuriyet dönemi coğrafya külliyatının ilk coğrafya terimler sözlüğü Akyol tarafından yayımlanmıştır (Tablo 1). *Fizikî Coğrafya İstılâhlarına Dair Lûgatçe* isimli eser 1939 yılında İstanbul'da basılmıştır. Eser, sadece fiziki coğrafyada değil, coğrafya alanındaki ilk sözlük olmuştur.

DTCF. Coğrafya Araştırmaları Dergisi, Ankara, 1996, sy. 12, s. 7-24; Hayati Doğanay, "Beşeri Coğrafya İlminin Konusu ve Başlıca Öncül Terimleri", *Türk Kültürü Araştırmaları*, Yıl: XXXIII/1-2, 1997, Ankara, s. 59-89; Harun Tuncel, "Mezraa Kavramı ve Türkiye'de Mezraalar", *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Ankara, 1996, sy. 5, s. 73-98; Mustafa Girgin-İhsan Bulut, "Coğrafyada Yeni Bir Kavram: Yüzen Adalar", *Türk Coğrafya Kurumu, Coğrafya Kurultayı, Bildiriler Kitabı*, Ankara, 2002, s. 184-193; İhsan Bulut-Berna Özoğul, "Anadolu Konut Kültüründe Hanay ve Haneyli Evler Kavramı Üzerine Genel Bir Değerlendirme", *Beşeri ve İktisadi Coğrafya Araştırmaları*, Eski Babil Yayınları, 2019, İstanbul, s.183-196.

19 Ali Selçuk Biricik, "Coğrafi Terimler Üzerine Bazı Düşünceler", *Türk Coğrafya Kurumu, Coğrafya Kurultayı, Bildiriler Kitabı*, Ankara, 2002, s. 175-183; Emrullah Güney, "Coğrafya ve Jeomorfoloji Sözlükleri", *Türk Coğrafya Kurumu, Coğrafya Kurultayı, Bildirileri*, Ankara, 2002, s. 325-329.

20 Cevdet Yılmaz, *Kırsal Yerleşmeler I Terminolojik Sorunlar*, Samsun: Palmiye Kitapları: 3, 2002.

21 Hayati Doğanay, *Coğrafya Bilim Alanları Sözlüğü*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2017, s. VI.

22 Özdoğan Sür, *Vulkanoloji*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğ. Fakültesi Yayınları, 1989, no: 363, s. 93-96; Nazmiye Özgüç ve Erol Tümertekin, *Coğrafya Geçmiş Kavramlar ve Coğrafyacılar*, İstanbul: Çantay Kitapevi, 2010, 372-380; İbrahim Atalay, *Kitalar ve Ülkeler Coğrafyası*, İzmir: Meta Basımevi, 2001, s. 435-440; İbrahim Atalay, *Toprak Oluşumu, Sınıflandırılması ve Coğrafyası*, İzmir: META Basım, 2006, s. 479-516; İbrahim Atalay, *Türkiye'nin Ekolojik Bölgeleri*, Ankara: Orman Bakanlığı Yayınları no: 163, s. 219-228.

23 İbrahim Hakkı Akyol, *Fizikî Coğrafya İstılâhlarına Dair Lûgatçe. Burhaneddin Matbaası*, İstanbul, 1939. Künye bilgilerine Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'nden ulaşılan eser, Devlet Beyazıt, İstanbul Üniversitesi, İSAM ve Milli Kütüphane'de aranmış, ancak bulunamamıştır. Şahsi kütüphanesinde bulunan eserin pdf nüshasını bize gönderme nezaketini gösteren Prof. Dr. Harun Tuncel hocamıza teşekkür ederiz.

Sayfa numaraları Roma rakamıyla verilmiş olan eserin I. sayfası iç kapak olup, metin kısmı III. sayfadan başlar, LX. sayfada son bulur. Eserin III. sayfasında *Lûgatçe* başlığı altında üç satırlık bir açıklama yapılmış ve sonrasında terimlere geçilmiştir. Buradaki açıklamada, fiziki coğrafyaya ait önemli terimlerin Fransızca, Almanca ve İngilizce karşılıklarının verildiği ve belirsiz görülenlerin açıklandığı belirtilmiştir. Örneğin, sözlükteki ifadesiyle “*allüvionlar*” teriminin hem Fransızca, Almanca ve İngilizce karşılıkları verilmiş hem de terimin açıklaması yapılmıştır. Öte yandan “*allüvionlu ovalar*” teriminin ise sadece adı geçen dillerdeki karşılıkları verilmiştir. Eser fiziki coğrafya terimleri konusunda olmasına rağmen “*nahiye*”, “*müstemleke*”, “*limonluk*”, “*mahreç (pazar)*”, “*sun’i gübre*”, “*kanalizasyon*”, “*iskân yerleri*” örneklerinde olduğu gibi bazı beşeri coğrafya terimlerine de yer verilmiştir.

II. Coğrafya Sözlüğü²⁴

Öngör tarafından hazırlanan *Coğrafya Sözlüğü* 1961 yılında basılmıştır. Yazarın Aralık 1957 tarihinde kaleme aldığı önsözden anlaşıldığına göre eserin basımına 1958 yılında karar verilmiş, 1959 yılında birinci fasikül çıkmış,²⁵ 1961 yılına kadar toplam altı fasikül basılmıştır. Altıncı fasikül 801-943. sayfalardan müteşekkil olup 1961 yılında basılmıştır.²⁶ Sonuç olarak, 1959-1961 yılları arasında çıkan altı fasikül, 1961 yılında 943 sayfadan oluşan tek bir eser olarak *Coğrafya Sözlüğü* adıyla yayımlanmıştır.

Eser coğrafya sözlüğü adını taşımakla birlikte aslında bir coğrafya ansiklopedisidir. Nitekim yazarın kendisi bunu önsözde birçok defa açık bir şekilde belirtmiş, eserde yer alan 25.159 maddeyi beş kısma ayıran yazar bunlardan sadece birinin coğrafya terimlerinden oluştuğunu ifade etmiştir. Ayrıca Öngör, 1975 yılında yayımladığı bir başka eserinde de *Coğrafya Sözlüğü*’nün daha çok bir ansiklopedi olduğunu belirtmiştir.²⁷

Eserde coğrafi terimler açıklanmakla birlikte ağırlıklı olarak dünyadaki ülkeler, devletler, şehirler, akarsu, göl ve deniz gibi hidrografik unsurlar, boğaz ve limanlar, ada ve yarımadalar, maden ocakları, dağlar ve çöller gibi çeşitli coğrafi unsurlar hakkında kısa bilgiler verilmiştir. Nitekim yazar da eserde yer alan 25 bin maddenin büyük kısmını ülke ve yerlerin teşkil ettiğini belirtmiştir.²⁸ Eserde, birçok fotoğraf, harita ve şekil verilmiştir. Bunlar içinde fotoğraflar çoğunluktadır. Ayrıca *antiklinal*, *arteziyen*, *boylam*, *heyelan*, *meltem*, *menderes*, *muvazene profili*, *lakolit*, *projeksiyonlar ve yerkabuğu* gibi birçok madde şekil verilerek açıklanmıştır.

24 Sami Öngör, *Coğrafya Sözlüğü*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1961.

25 Sami Öngör, *Coğrafya Sözlüğü Fasikül: 1*, İstanbul: Maarif Basımevi, 1959.

26 Sami Nabi Özerdim, “Tenkit,” *Türk Dili Dergisi*, Temmuz 1962, c. XI, sy. 130, s. 818.

27 Sami Öngör, *Coğrafya Terimleri Sözlüğü (Açıklamalı, Fransızca-Almanca-İngilizce-İtalyanca-İspanyolca Karşılıklarıyla)*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1975, s. IV.

28 Sami Öngör, 1961, s. II.

Bazı maddelerin izahında haritalar da kullanılmıştır. *Alizeler, çöllerin dünya üzerindeki dağılışı, dünyada basınç merkezleri, tarih değiştirme çizgisi ve yağışların yeryüzünde dağılışı haritaları* bunlardan bazılarıdır.

III. Coğrafya Terimleri Sözlüğü²⁹

İzbirak tarafından hazırlanmış Coğrafya Terimleri Sözlüğü'nden önce, müellifin bu konuda yaptığı bazı çalışmalara dair bilgi vermekte fayda vardır. Çeşitli kaynaklarda mevcut coğrafya terimlerinin Türkçe karşılıklarını araştırmakla işe başlayan İzbirak, yurt içi gezi ve çalışmalarında terim olabilecek kelimeleri derlemiştir. 1943-1953 yılları arasında birçok kez TDK terim çalışmalarına katılmış, Kurum tarafından düzenlenen ve yayımlanan “*coğrafya terimleri anketlerinin*” hazırlanması ve değerlendirilmesinde görev almıştır.³⁰ Kurum bünyesinde bulunan Terim Komisyonu'nda uzun yıllar çalışmış olan İzbirak'ın *Coğrafya Terimleri Üzerine Bazı Düşünceler*³¹ isimli çalışması da TDK Terim Komisyonu yayınları arasından çıkmıştır.³² İzbirak, halk tarafından kullanılan coğrafya ile ilgili kelimeleri coğrafi terim olarak kullanmaya çalışmıştır.³³ Coğrafya terimleri konusunda yaptığı çalışmaların sadece coğrafya için değil Türk dili bakımından da önemli olduğu vurgulanmıştır.³⁴ İzbirak'ın Coğrafya Terimleri Sözlüğü TDK resmi web sayfasında yayımlanmakta olan Güncel Türkçe Sözlük için kaynak olmuştur.³⁵

İzbirak tarafından 1964 yılında yayımlanan sözlük, coğrafya terimleri adıyla Türkiye'de yayımlanmış ilk sözlüktür. 1975 yılında ikinci baskısı yapılan eser 1976, 1986 ve 1992 yılında tekraren toplam 5 kez basılmıştır.³⁶ Eserin 1964 yılında yapılan

29 Reşat İzbirak, *Coğrafya Terimleri Sözlüğü. Almanca, Fransızca, İngilizce Karşılıkları Eski ve Yeni Şekilleriyle (İndeks'li)*. Ankara: Doğu Matbaası, 1964.

30 Reşat İzbirak, 1964, s. V; Reşat İzbirak, “Coğrafya Terimlerimizdeki Değişme ve Gelişmeler”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 1966, sy. 1, s. 26.

31 Bkz. Dipnot 21.

32 Aydın Köksal, “Elli Yıl Boyunca Türk Dil Kurumu Terim Kolu Çalışmaları”, *Türk Dili*, 1983, c. XLVII, sy. 381, s. 276.

33 Reşat İzbirak, *Coğrafya Terimleri Üzerine Bazı Düşünceler*, Ankara: TDK. Yayınları, B. II. 16, Doğu Matbaası, 1949, s. 3-13.

34 Hamza Zülfiyar, “Türkçe Coğrafya Terimleri ve Reşat İzbirak”, *Türk Dili Dergisi*, TDK, Ankara, Haziran 2016, c. CX, sy. 774, s. 102-106.

35 <https://sozluk.gov.tr/dosyalar/Kaynakca.pdf>

36 Reşat İzbirak, *Coğrafya Terimleri Sözlüğü. Almanca, Fransızca, İngilizce karşılıkları Eski ve Yeni Şekilleriyle (İndeks'li)*. Ankara: Mektupla Öğretim Merkezi Yayınları: 15, 1975; Reşat İzbirak, *Coğrafya Terimleri Sözlüğü. Almanca, Fransızca, İngilizce karşılıkları Eski ve Yeni Şekilleriyle (İndeks'li)*, Ankara: İkbal Matbaacılık, 1976; Reşat İzbirak, *Coğrafya Terimleri Sözlüğü. Almanca, Fransızca, İngilizce karşılıkları Eski ve Yeni Şekilleriyle (İndeks'li)*, Öğretmen Kitapları Dizisi: 157, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1986; Reşat İzbirak, *Coğrafya Terimleri Sözlüğü, Almanca, Fransızca, İngilizce karşılıkları Eski ve Yeni Şekilleriyle (İndeks'li)*, Öğretmen Kitapları Dizisi: 157, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1992.

ilk baskıyla 1992 yılındaki son baskısı içerik ve madde sayısı bakımından aynıdır. Öyle ki, 1992 yılında yapılan son baskıda 1964 tarihli ilk baskının önsözü aynen kullanılmıştır. Belirtilen beş baskıdan sadece 1975 tarihli olanda, “*ikinci basılışın önsözü*” şeklindeki bir ifade mevcuttur. Bu değişiklik dışında tüm baskılar madde sayısı ve içerik olarak aynıdır.

Coğrafya Terimleri Sözlüğü; önsöz, giriş, sözlüğün maddeleri ve indeks başlıklarından oluşur. Eserin 1964, 1975 ve 1976 baskısı 461, 1986 ve 1992 baskısı ise önsöz ve giriş bölümleri hariç 464 sayfadan ibarettir. Coğrafya terimler bölümü 366 sayfa olan eserde, 90 sayfayı bulan geniş bir indeks mevcuttur. Önsözde sözlüğün hazırlanış safhası ve yazarın bu konudaki çalışmaları ve diğer yayınları zikredilmiş, giriş bahsinde ise coğrafi terimler ve özellikle eserin içeriği hakkında detaylı bilgi verilmiştir. *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*’nü 1958 yılında yazmaya başladığını belirten İzbirak, eserin büyük ölçüde coğrafi literatürümüze yerleşmiş binlerce terimden oluştuğunu, terimlerin dört dilde³⁷ karşılıklarının verildiğini ve 10 bin terimlik bir indekse sahip olduğunu söyler. Eserin giriş bahsinde, konuşulan dilden alınmış coğrafya terimleri olduğu gibi, bilinen ek ve köklerden yararlanılarak yeni terimler türetildiği belirtilmiştir. Tarama ve derlemelerden uygun karşılıklar seçilmiş, ayrıca uygun bir Türkçe karşılık bulunamayan kavramlar için uluslararası kelime ve köklerden faydalanılmıştır.³⁸

Coğrafya Terimler Sözlüğü’nün en önemli özelliklerinden biri de terimlerin Almaca, Fransızca ve İngilizce karşılıklarının verilmesidir. Madde adı olarak verilen coğrafi terimlerin adı geçen dillerdeki karşılıkları parantez içinde yazılmıştır. Ancak bu, her terim ve tüm diller için geçerli değildir. Yabancı dildeki karşılıklar, Türkçe bir terimin adı geçen dillerdeki karşılığını kolayca bulma ve öğrenme imkânı verir. Mesela deniz ya da göl sularıyla çevrili kara parçası olarak tanımlanan ada terimi için, Almanca *insel*, Fransızca *île*, İngilizce *island* ve eski terim³⁹ *cezire* olarak verilmiştir. Coğrafi terimlerin yabancı dildeki karşılığını öğrenmek isteyenler için oldukça faydalı bir kaynaktır. Böylece, mesleki yabancı dil öğrenmek ve geliştirmek isteyen coğrafyacılar için belirtilen üç yabancı dilde önemli bir kaynak olmuştur. Ayrıca buna Osmanlı Türkçesi’ni de ilave etmek gerekir. Coğrafya terimlerin Osmanlı Türkçesi karşılıklarının verilmesi Osmanlı Dönemi eserlerini günümüz Türkçesine aktaranlar için önemli bir kaynaktır.

37 Eser kapağında Almanca, Fransızca ve İngilizce geçmekle birlikte, madde içinde terimlerin Osmanlı Türkçesi karşılığı da verildiği için yazar dört dil demektedir.

38 Reşat İzbirak, 1964, s. VIII.

39 Sözlükte *eski terim*, *eski kelime*, *eski söz* ve *eski adı* olarak geçen ifadeler terimin Osmanlı Türkçesi karşılığı için kullanılmıştır.

Coğrafya Terimleri Sözlüğü için Öngör, eserin büyük bir emek ve dikkatle hazırlanmış olduğunu belirterek, fiziksel coğrafya terimlerinin ağır basmakta olduğunu söyler.⁴⁰ Bu durum İzbırak'ın fiziki coğrafyacı olmasının doğal bir sonucudur.

IV. Coğrafya Terimleri Sözlüğü⁴¹

Daha önce 1961 yılında *Coğrafya Sözlüğü*'nü yayımlayan Öngör tarafından hazırlanan eser, önsöz ve içindekiler kısmı hariç 348 sayfadır. 1-270. sayfalar arası esas metin kısmı, 271-348 sayfalar arası ise indeks kısmından oluşur.

Önsözde verilen bilgiye göre eser, 1961-1964 yılları arasında Avrupa Konseyi'nin⁴² düzenlediği coğrafya ders kitapları ve atlaslarının geliştirilmesini amaçlayan konferanslar sonucunda tespit edilmiş terimlerin açıklamasından oluşur. Eserin önsözünde yazar, üyesi olduğumuz Avrupa Konseyi ülkeleriyle coğrafya öğretimi bakımından yakınlaşmak amacıyla bu sözlüğün hazırlandığı belirtilmiştir. Üç bin kadar terimin olduğu belirtilen sözlükte, terimlerin Fransızca, Almanca, İngilizce, İtalyanca ve İspanyolca dillerindeki karşılıkları parantez içinde verilmiştir.

Adı sözlük olmakla birlikte, terimler alfabetik olarak sıralı değildir. Eser 40 bölüme, bölümler de paragraflara ayrılmış ve paragraflardan bazılarının numara verilmiştir. Eserin sonunda, sırayla Türkçe, Fransızca, Almanca ve İngilizce indeks verilmiştir. Ancak indekste, sayfa numarası yerine paragraf numaralarının verilmiş olması, istenen bir terimi bulmayı oldukça güçleştirmiştir.

V. Fransızca-Türkçe Jeomorfoloji Sözlüğü⁴³

Coğrafya içinde fiziki coğrafyanın bir alt disiplini olan jeomorfoloji konusunda birçok ders kitabı, belirli bir sahayı konu alan araştırma kitapları ve çok sayıda makale yayımlanmıştır. Bu alandaki yayınlardan biri de jeomorfoloji sözlükleridir. Bunlar Ardos, Pekcan, Güney ve Hoşgören tarafından hazırlanmıştır (Tablo 1). Bunlardan ilki Ardos tarafından 1976 yılında yayımlanan Açıklamalı Fransızca-Türkçe Jeomorfoloji Sözlüğü'dür.⁴⁴ İstanbul Üniversitesi yayını olan eserin ilavesiz ikinci baskısı 1988 yılında yapılmıştır.

40 Sami Öngör, 1975, s. IV.

41 Sami Öngör, *Coğrafya Terimleri Sözlüğü (Açıklamalı, Fransızca-Almanca-İngilizce-İtalyanca-İspanyolca Karşılıklarıyla)*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1975.

42 Bugünkü Avrupa Birliği.

43 Mehmet Ardos, *Açıklamalı Fransızca-Türkçe Jeomorfoloji Sözlüğü*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay. No: 2239, Edebiyat Fakültesi Yay. No: 89, 1976.

44 Ardos, müstakil sözlük çalışmaları yanında *Volkan Coğrafyası* isimli eserinde, bazı volkanik terimlerin Türkçe, Fransızca, İngilizce ve Almanca karşılıklarını vermiştir (Mehmet Ardos, *Volkan Coğrafyası*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayın No: 3478, Edebiyat Fakültesi Yayın No: 3235, 1987, s. 128-133).

Fransızca da geçen jeomorfoloji kelime ve terimlerin Türkçe karşılık ve açıklamalarını veren sözlük iki bölümden oluşur. Jeomorfoloji kelime ve terimlerinin açıklandığı birinci bölüm, eserin esas metin kısmını teşkil eder ve 179 sayfadan oluşur. Bu bölümde Fransızca jeomorfoloji terimlerinin Türkçe karşılıkları verilmiş ve açıklamaları yapılmıştır. Her terimde olmasa da bazı terimlerin eş ve zıt anlamlıları da verilmiştir.

Eserin yirmi sayfa civarında olan ikinci bölümü, kayaçlar ve başlıca minerallerin tanımlandığı bölümdür. Kayaç ve minerallerin isimleri Fransızca verilmiş, açıklama ve tanımları Türkçe yapılmıştır. Kayaç adlarının yanına parantez içinde volkanik, tortul ve başkalaşım kayacı şeklinde kayaç türleri belirtilmiştir. Böylece kayaçların köken bilgisine dair bilgi verilmiştir. Ayrıca bu bölümde magma, tortul ve başkalaşım kayaçlarının başlıca mineral ve formülleri yer almaktadır. İlk baskıdan farklı olarak ikinci baskıda hangi minerallin hangi kayaçlar içinde bulunduğunu gösterir yedi sayfalık bir liste eklenmiştir. Eserin ikinci bölümü jeomorfoloji sahasında çalışanlar için kayaçlar konusunda önemli temel bilgiler ihtiva etmektedir.

VI. Coğrafya Terimleri Sözlüğü⁴⁵

Öngör tarafından hazırlanmış olan *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*, 1980 yılında TDK yayınları arasından çıkmıştır. Toplam 173 sayfadan oluşan eser; önsöz, kısaltmalar ve kaynakça kısımları hariç, iki ana bölümden oluşur. Bunlar, 96 sayfalık sözlük ve 60 sayfalık dizin bölümüdür. Eserin dizin kısmında Osmanlı Türkçesine ait olanlar eski terimler dizini adıyla verilmiş, ardından Almanca, Fransızca ve İngilizce dizinlere geçilmiştir. Yazar, önsöz kısmında sözlüğün başlıca amacını coğrafya terimlerine Türkçe karşılık bulup önermek olarak ifade eder. Önerilen terimlerin benimsenmesinin zaman içinde görüleceği, bir kısmının yerini belki de başkalarının alacağı vurgulanmıştır. Ayrıca eserin yükseköğretimde kullanılan terimler yönünden eksik olduğu, ancak orta öğretimde kullanılan terimlerin büyük bölümünün sözlükte yer aldığı ve bunların % 90’ına Türkçe karşılık önerildiği ifade edilmiştir.

Türkçe terimin karşısına, parantez içinde, eski terim⁴⁶, Almanca, Fransızca ve İngilizce karşılıkları verilmiştir. Bu sayede sözlük, coğrafi terimlerin adı geçen dillerdeki karşılıklarını bir arada görme imkânı sunar. Sözlük coğrafi terimlerin belirtilen dillerdeki karşılığını öğrenmek isteyenler için önemli bir kaynak olmuştur.

45 Sami Öngör, *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*, Ankara: TDK Yayınları: 467, 1980.

46 Terimin Osmanlı Türkçesi karşılığı.

VII. Jeomorfoloji Sözlüğü (Kısmen Yerbilimleri)⁴⁷

Daha önce de belirtildiği gibi, jeomorfoloji alanında Türkiye’de ilk sözlük 1976 yılında Ardos tarafından yayımlanmıştır.⁴⁸ *Açıklamalı Fransızca-Türkçe Jeomorfoloji Sözlüğü* isimli bu eser, adından da anlaşılacağı gibi, sadece Fransızca jeomorfoloji terimlerinden oluşuyordu. Ardos ve Pekcan’ın ortak yayını olarak 1994 basılan *Jeomorfoloji Sözlüğü (Kısmen Yerbilimleri)*, 1976’da basılan eserden daha farklı olup, jeomorfolojinin tamamını kapsar. Bu açıdan alanında ilk sözlüktür.

İstanbul Üniversitesi tarafından basılan sözlük, dört bölümden müteşekkil olup, 264 sayfadan oluşur. Önsözde verilen bilgilere göre, *Jeomorfoloji Sözlüğü*’nün coğrafya öğrencileri için bir ders kitabı niteliğinde olduğu vurgulanmış, jeomorfoloj ve diğer yer bilimcilere yardımcı olacağı düşüncesiyle hazırlandığı ifade edilmiştir. Ayrıca daha önce Ardos tarafından kaleme alınmış *Açıklamalı Fransızca-Türkçe Jeomorfoloji Sözlüğü*’nün genişletilmiş ve Türkçeden Türkçeye yazılmış hali olduğu bilgisi verilmiştir.

Dört bölümden oluşan eserin birinci bölümü, jeomorfoloji ve kısmen yerbilimleri terimlerinden oluşur.⁴⁹ İkinci bölümde kayaçların tanımları yapılmış, kayaçları oluşturan başlıca mineraller ve formülleri verilmiştir. Kayaç adı yanına parantez içinde volkanik, tortul ve başkalaşım kayacı şeklinde kayacın dâhil olduğu gurup adı yazılmıştır. Bölüm sonunda kayaçları oluşturan belli başlı mineraller ve formülleriyle, volkanik, tortul ve başkalaşım kayaçlarının başlıca mineralleri verilmiştir. Bölüm sonuna hangi mineralin hangi kayaçta bulunduğunu gösteren liste eklenmiştir.

Yerbilimleriyle ilgili bazı kelimelerin kökeni konusu eserin üçüncü bölümünü oluşturur. Dördüncü bölüm olarak verilen *Osmanlıca-Türkçe Coğrafya Sözlüğü (Kısmen Yerbilimleri)*, eseri önemli ve farklı kılan bir bölümdür. Genç coğrafyacıların ve hatta yaşını biraz almış pek çok coğrafyacı ve yerbilimcinin dahi bazı eski terimlere yabancı olduğu ifade edilmiş, coğrafya alanında yazılmış eski eserlerde geçen terimleri her sözlük ve ansiklopedide bulmanın güçlüğüne dikkat çekilmiş,

47 Mehmet Ardos ve Nilüfer Pekcan (Yalçın), *Jeomorfoloji Sözlüğü (Kısmen Yerbilimleri)*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 3397, 1994. Eser adı kitabın sırt kısmında bu şekildedir. İstanbul Üniversitesi Yayınları arasında çıkmış olan eserin, üniversitenin kütüphane kataloğunda ve *“İstanbul Üniversitesi Yayınları Bibliyografyası 1933-2019: Kitaplar”* ismiyle üniversite web sayfasında verilen yayın listesindeki adı da bu şekildedir. Ancak eserin adı, dış ve iç kapakta *“Jeomorfoloji Sözlüğü (Kısmen Yerbilimleri) 1994”* şeklindedir. Muhtemelen eser baskı yılı olan 1994 sehven eser adına eklenmiş olmalıdır.

48 Mehmet Ardos, 1976.

49 Eserin beşinci sayfasında yer alan içindekiler kısmında birinci bölüm başlığı, *“Jeomorfolojik şekiller (Yerbilimleri şekilleriyle birlikte)”* olarak geçmektedir. Ancak bu bölümde jeomorfoloji ve yerbilimleri şekilleri değil, terimler açıklanmıştır. Ayrıca önsözde, birinci bölümün jeomorfoloji ve kısmen de yerbilimleri terimlerine tahsis edildiği ifade edilmiştir. Bu nedenle bölüm başlığındaki *“şekiller”* kelimesinin sehven *“terimler”* olarak yazıldığı anlaşılmaktadır.

kısmen de olsa bu güçlükleri ortadan kaldırmak için bu bölümün verildiği ve bunun zenginleştirilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁵⁰ Eser, mevcut haliyle dahi, coğrafi terimlerinin Osmanlı Türkçesi karşılıklarına ihtiyaç duyanlar için önemli bir kaynaktır. Özellikle tarihi coğrafya çalışanlar ile tarihçi ve dil bilimciler gibi Osmanlı dönemine ait seyahatname, coğrafya eserleri ve ilgili diğer metinleri günümüz Türkçesine aktaranlar için önemli bir kaynaktır.

Tanımı yapılan çok sayıda terime örnekler verilmiştir. *Adriya tipi kıyılar, acısu fasiyesi, batolit, çöküntü ovaları, dağiči ovaları, daimi karlar, dantritik drenaj, delta, denizaltı vadileri, denizel taraça, doğrultu atımlı fay, eski masifler, faylı kıyı, fay gençleşmesi, karstik pencere, kısmi penepren, lagün, lav seti gölleri, lav kalkanları, maar, piton ve yalıtışı* terimlerinde olduğu gibi çok sayıda örnek Türkiye’den seçilmiştir.

VIII. Jeomorfoloji Sözlüğü⁵¹

Güney tarafından hazırlanmış olan *Jeomorfoloji Sözlüğü*, 1996 yılında basılmıştır. Kaynakça dâhil 158 sayfadır. Birçok terimin açıklanmasında şekil kullanılmış, ancak şekillerin birçoğuna isim verilmemiştir. Sözlükte herhangi bir terimle ilişkisi olmayan isimsiz 5 adet fotoğraf mevcuttur. Güney’in aynı isimde başka bir çalışması daha vardır.⁵² Yazarın, bazıları ortak yayın olan, coğrafya ile ilgili bilim alanlarında çeşitli sözlük çalışmaları vardır.⁵³

IX. Coğrafya Terimleri Sözlüğü⁵⁴

Sanır tarafından hazırlanmış olan *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*, müellifin 1998 yılında vefatının ardından, Gümüşçü’nün yardımlarıyla, ailesi tarafından yayımlanmıştır. Eserin girişinde Gümüşçü tarafından “Doç. Ferruh Sanır ve Coğrafya Terimleri Sözlüğü” başlığı altında yazarın hayatı ve mesleki çalışmaları hakkında bilgi verilirken, bundan önce basılmış coğrafya sözlüklerinde olmayan maddeleri ihtiva etmesi ve ülkemizden örnekler vermesi bakımından eserin önemine işaret edilmiştir.⁵⁵ Coğrafi terimlerin açıklandığı metin kısmı 298 sayfadan oluşan eserde,

50 Mehmet Ardos ve Nilüfer Pekcan (Yalçınır), 1994, s. 245.

51 Emrullah Güney, *Jeomorfoloji Sözlüğü*, Konya: Öz Eğitim Yayınları 10, 1996.

52 Emrullah Güney, Recep Bozyiğit ve Ali Meydan, *Jeomorfoloji Sözlüğü*, Konya: Çizgi Kitapevi Yayınları 478, 2014; Emrullah Güney, Recep Bozyiğit, İhsan Bulut ve Ali Meydan, *Dictionary of Geomorphology*, Ankara: Pegem Yayıncılık, 2016.

53 Emrullah Güney, *Jeoloji-Jeomorfoloji Terimleri Sözlüğü*, Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayını, 1994, No: 6; Emrullah Güney, *Yerbilim, mineraloji, petrografi, jeoloji, jeomorfoloji terimleri sözlüğü*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2003; Emrullah Güney, *Toprak-Bitki Ekocoğrafya Sözlüğü*, İstanbul: Çantay Kitabevi, 2000; Emrullah Güney ve Nurdan İnan, *Geo-yerbilim Sözlüğü: Jeoloji & Coğrafya Temel Terim ve Kavramlar*, İstanbul: Seçkin Yayıncılık, 2015.

54 Ferruh Sanır, *Coğrafya Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Gazi Kitapevi, 2000.

55 Osman Gümüşçü, “Doç. Ferruh Sanır ve Coğrafya Terimleri Sözlüğü”, *Coğrafya Terimleri Sözlüğü* içinde, Ankara: Gazi Kitapevi, s. IX, 2000.

terimlerin açıklanmasında çok sayıda fotoğraf, harita ve şekil kullanılmıştır. Bunların toplam sayısı 288'dir. Bunlardan üçü fotoğraf, ikisi harita olmak üzere 5 adedi ülkemize aittir. Bunlar, akarsu terimi açıklanırken Manavgat Çayı'ndan, bozkır teriminde İç Anadolu'dan ve karst teriminde ise Alanya'dan bir mağara fotoğrafıdır. Delta teriminde Göksu deltası ve yarımada teriminde ise Reşadiye yarımadasına ait haritalardır. *Acısu, buzul yalağı, çay, dolin, düden, düzlükler, fön, geçit, göl, göl ayağı, graben, kaldera, kalkan volkanı, obruk ve ovanın* tanımında olduğu gibi birçok terim ülkemizden örnekler verilerek açıklanmıştır.

X. Doğa Bilimleri Sözlüğü⁵⁶

Coğrafya terimlerini açıklayan sözlüklerden biri de *Doğa Bilimleri Sözlüğü'* dür. İlk baskısı 2004 yılında yapılan sözlük, önsöz hariç 544 sayfadan oluşur. Bunun 496 sayfası terimlerin tanımlandığı metin, geriye kalanı Türkçe ve İngilizce bulduru kısmından oluşur.

Fiziki coğrafya başta olmak üzere coğrafyanın çeşitli alanlarında çok sayıda eser vermiş olan Atalay tarafından hazırlanmış olan *Doğa Bilimleri Sözlüğü'* nün alt başlığı coğrafya-ekoloji-ekosistem şeklindedir. İkinci alt başlık olarak da botanik, jeoloji, orman ve toprak terimleri verilmiştir. Buna göre eser, sadece coğrafi terimlerden oluşmaz. Coğrafya ile alakalı ve doğa bilimleri olarak eser adında isimleri verilmiş bilim dallarına ait temel terimlerin açıklanmasından oluşur. Yaza göre doğa bilimleri; *jeoloji, jeofizik, jeokimya, jeodezi, hidroloji, hidroğrafya, toprak, biyoloji, botanik, orman, ekoloji, meteoroloji ve coğrafya* gibi çok sayıda bilim dallından oluşan bir bütündür. Bu anlayış doğrultusunda hazırlandığı ifade edilen sözlükte, başta coğrafya olmak üzere doğa bilimleri kapsamına giren bilim dallarıyla ilgili terminoloji dikkate alınmaya gayret edilmiştir.⁵⁷

Sözlükte yer alan terimlerin seçiminde, konuyla alakalı İngilizce sözlüklerde kullanılan terminoloji esas alınmış, ayrıca ülkemizde kullanılan bazı terimlere de yer verilmiştir. Yazarın ifadesiyle eserin diğer sözlüklerden farkı, terimlerin mümkün olan ölçülerde açıklanması ve çok sayıda şekille desteklenmesidir. Doğa bilimlerine giren tüm konuların adeta bir kitap şeklinde takdim edildiği sözlük, doğa bilimlerine ait özlü bir kitap olarak da değerlendirilebilir.⁵⁸

Eserde, terimlerin açıklamasına önemli katkı yapan, onları somut olarak gösteren çok sayıda şekil mevcuttur. Harita, blok diyagram ve grafiklerden oluşan

56 İbrahim Atalay, *Açıklamalı Türkçe-İngilizce Doğa Bilimleri Sözlüğü Coğrafya-Ekoloji-Ekosistem (Botanik, Jeoloji, Orman, Toprak)*, İzmir: Meta Basım, 2004; 2013 yılında yapılan genişletilmiş ikinci baskıda eser adına biyoloji eklenmiş, ilk baskıda olan ekosistem ve botanik alt başlıkları çıkarılmıştır. (İbrahim Atalay, *Açıklamalı Türkçe-İngilizce Doğa Bilimleri Sözlüğü Biyoloji, Coğrafya, Ekoloji, Jeoloji, Orman ve Toprak*, Genişletilmiş 2. Baskı, İzmir: Meta Basım, 2013)

57 İbrahim Atalay, 2004, s. III.

58 İbrahim Atalay, 2004, s. III, IV.

şekillerin sayısı, sözlükte verilen en son şekil numarasına göre 228'dir. Bunların bir kısmı sözlüğün hazırlanmasında faydalanılan kaynaklardan yararlanılarak çizilmiştir.⁵⁹ 2013 yılında yapılan ikinci baskıda yeni şekiller eklenerek şekil sayısı artmış, 15 kadarki ülkemizden olmak üzere, toplam 270 şekil kullanılmıştır. Bunlara ait şekil listesi sözlüğün sonuna verilmiştir. *Akarsu kapması, akarsu sediment verimi, aşınım düzlüğü, batolit, birikinti yelpazesi, eğim kırıklığı, maar ve volkanik kül* örneklerinde olduğu gibi çok sayıda terimin açıklamasında Türkiye'den örnekler verilmiştir.

Sözlükte yer alan terimlerin yanına İngilizce karşılıkları verilmiştir. Terimlerin İngilizce karşılığını öğrenmek isteyenler için faydalı bir kaynaktır. Özellikle fiziki coğrafyaya ait güncel terimleri vermesi bakımından önemli bir boşluğu doldurmuştur.

XI. Jeomorfoloji Terimleri Sözlüğü⁶⁰

Coğrafyanın alt disiplinlerinden biri olan jeomorfoloji alanında ülkemizde yayımlanmış sözlüklerden biri de *Jeomorfoloji Terimleri Sözlüğü*'dür. Jeomorfoloji konusunda çok sayıda eser vermiş olan Hoşgören tarafından hazırlanmış olan sözlüğün ilk baskısı 2011, genişletilmiş ikinci baskısı 2014 yılında yapılmıştır. Bu son baskıda sözlük 343 sayfadır. Bunun 338 sayfası metin, yani terimler kısmından oluşur. Sözlükte kullanılan şekil ve fotoğraflar için de kaynakça verilmiştir.

Önsözde verilen bilgilere göre eser, üniversite öğrencileri ve jeomorfoloji ile ilgilenenlerin ihtiyaçlarına cevap vermek üzere hazırlanmıştır. Jeomorfoloji terimleri yanında, yer şekillerinin oluşum ve gelişimleriyle, onların şekilsel özellikleri üzerinde rol oynayan jeoloji, hidrografi ve klimatoloji gibi diğer bilim dallarına ait bazı terimlere de yer verilmiştir. Jeomorfoloji Terimleri Sözlüğü olmasına rağmen *coğrafya, beşeri coğrafya* ve *fiziki coğrafya* terimleri madde olarak sözlükte yer almış, açıklanmıştır. Bu terimlerin varlığı jeomorfolojinin coğrafyanın bir alt disiplini olmasının sonucu olarak değerlendirilebilir.

Terimlerin yoğun olduğu jeomorfoloji alanında önemli bir boşluğu dolduran eserde, çoğu renkli olmak üzere 55 fotoğraf ve 92 şekil vardır. Fotoğrafların büyük bölümü (33 tane) ülkemizden örneklerle aittir. Bu örnekler sadece fotoğraflar ile sınırlı değildir. Ayrıca *kanyon, karışık volkan, krater gölü, lagün, fay aynası, masif, obruk, paralel akarsu, polye, polye gölü, tombolo, traverten set gölü, dolin ve bazalt sütunlarında* olduğu gibi birçok terimin açıklanmasında ülkemizden örnekler verilmiştir.

59 İbrahim Atalay, 2004, s. IV, 494.

60 Mehmet Yıldız Hoşgören, *Jeomorfoloji Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Çantay Yayınları, 2014.

Terimlerin İngilizce karşılıkları verilmiş, böylece terimlerin İngilizcesini öğrenmek isteyenler için önemli bir kaynak olmuştur. Ayrıca *falez=yalyar* ve *kanyon=kapız* örneklerinde olduğu gibi varsa terimlerin eş anlamı da verilmiştir.

XII. Coğrafya Bilim Alanları Sözlüğü⁶¹

Türkiye coğrafya külliyatı arasında yer almış kapsamlı coğrafya sözlüklerinden biri de *Coğrafya Bilim Alanları Sözlüğü* adıyla Doğanay tarafından hazırlanmıştır. Eser adının ilk bakışta yadırganabileceğini belirten yazar, coğrafyanın multidisipliner bir bilim olduğunu ifade ederek konuya açıklık getirmiştir.⁶² Beşeri ve iktisadi coğrafya, Türkiye coğrafyası ve coğrafya eğitimi başta olmak üzere coğrafyanın farklı alanında çok sayıda eser vererek coğrafya literatürüne büyük katkı yapmış olan Doğanay, bu çalışmasıyla terimler konusunda da literatürü zenginleştirmiştir. *Coğrafya Bilim Alanları Sözlüğü*'nün ilk baskısı Ocak 2017'de, ikinci baskısı da aynı yılın Eylül ayında yapılmıştır. Eserin genişletilmiş ikinci baskısı 657 sayfadan oluşur. Eser sonunda farklı bilim alanlarında çok sayıda sözlüğün yer aldığı seçilmiş kaynakça ve 41 sayfadan oluşan bir dizin vardır.

Lisans ve lisansüstü coğrafya öğrencileri, öğretmen ve akademisyenler için temel bir eser niteliğindeki *Coğrafya Bilim Alanları Sözlüğü*'nde birçok terimin açıklaması ülkemizden örnekler verilerek yapılmıştır.

Coğrafya Bilim Alanları Sözlüğü'nde yer alan terimlerin büyük bölümünde İngilizce karşılıkları parantez içinde verilmiştir. Ayrıca Almanca, Arapça, Farsça, Fransızca, İtalyanca, Latince, Rusça ve Yunanca kökenli bazı terimlerin bu dillerdeki karşılıkları da belirtilmiştir.⁶³

Doğanay, coğrafya alanında yayınladığı birçok ders kitabının sonuna, eserle ilgili bir sözlük eklemiş ve yeni baskılarda bunları güncellemiştir. *Türkiye Beşeri Coğrafyası* isimli eserin 1994 yılında yapılan baskısında *Türkiye Nüfus ve Yerleşme Terimleri Sözlüğü* adıyla 24 sayfa olan sözlük, kitabın 2014 yılında yapılmış genişletilmiş dördüncü baskısında *Terimler Sözlüğü* adıyla 87 sayfaya ulaşmıştır.⁶⁴

61 Hayati Doğanay, *Coğrafya Bilim Alanları Sözlüğü*, Genişletilmiş 2. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2017.

62 Hayati Doğanay, 2017, s. V.

63 Almanca horst ve maar, Arapça vadi ve sed-sedde, Farsca sedir, nevrüz, meşe ve salname, Fransızca soliflüksiyon, sismografi, sismojenez, sismolog, sismometre, sinoptik, sismik, mistral, modle, pantograf, oolit ve regolit, İtalyanca siroko ve mofet, Latince solstis, soliflüksiyon, sirüs, ışgın ve okaliptüs, Rusca kolhos, solonçak, solonetz ve sovhos ile Yunanca siklon, ofiyolit ve paralel örneklerinde olduğu gibi.

64 Hayati Doğanay, *Türkiye Beşeri Coğrafyası*, Ankara: Gazi Büro Kitabevi, 1994, s. 455-479. Hayati Doğanay, *Türkiye Beşeri Coğrafyası*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2014, s. 611-698; Hayati Doğanay, *Enerji Kaynakları*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları no: 98, 1989, s. 294-302; Hayati Doğanay, *Coğrafya'ya Giriş 1 "Genel Yöntemler, İlkeler ve Fiziki Coğrafya'ya Giriş"*, İstanbul: Öz Eğitim Yayınları no: 7, 3. baskı, 1997, s. 645-667; Hayati Doğanay, *Türkiye Ekonomik Coğrafyası*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayın No: 767,

Doğanay, *Coğrafya Bilim Alanları Sözlüğü*'nün esas dayanağını kendisine ait on kadar ders kitabının sonunda verilmiş sözlüklerin teşkil ettiğini, sözlükte yer alan terimlerin yaklaşık yarısını, daha önce bu kitaplarda verilmiş sözlüklerin oluşturduğunu ifade etmiştir.⁶⁵ Böylece sözlük hazırlama metodu konusunda genç meslektaşlarına yol göstermiştir.

Sonuç

Türkiye’de coğrafya terimlerine dair çalışmalar 1930’lu yılların sonlarında başlamıştır. Bu konuda Türk Dil Kurumu’nun çalışmaları olmuş, ders kitaplarındaki coğrafi terimlerin Türkçe karşılıklarından oluşan terimler listeleri hazırlanmıştır. Ancak coğrafi terimler ve sözlük konusunun kapsamlı bir şekilde ele alınması ilk defa 1941 yılında Birinci Coğrafya Kongresi’nde olmuş, terim komisyonu kurulmuş, raporlar hazırlanmıştır. Akyol, 1939 yılında fiziki coğrafya terimleri konusunda ilk sözlüğü yayımlamıştır. Uzun bir aradan sonra 1961 yılında Öngör tarafından ansiklopedik bir coğrafya sözlüğü basılmıştır. Türk Dil Kurumu’nda coğrafi terimler konusunda yürütülen çalışmalara katılmış olan İzbırak, 1964 yılında Cumhuriyet döneminin ilk coğrafya terimler sözlüğünü yayımlamıştır. Bunları diğer çalışmalar izlemiştir. Bunlar arasında fiziki coğrafyanın alt disiplini olan jeomorfoloji sözlükleri de vardır. Jeomorfoloji alanındaki ilk sözlük çalışması 1976 yılında Ardos tarafından yapılmıştır. Sözlüklere ilave olarak coğrafya terimleri konusunda, sayıları az olsa da, makale düzeyinde çalışmalar da vardır. Bu çalışmalar coğrafya alanında ortak bir terminolojinin oluşmasında ve bunun doğru şekilde öğrenilmesine büyük katkı yapmıştır.

Son yıllarda Atalay, Hoşgören ve Doğanay tarafından yayımlanmış sözlükler önemli bir boşluğu doldurmuştur. Ancak bilim olarak coğrafyada ve ülkemizde coğrafyanın araştırma alanına giren konularda ortaya çıkan gelişmeler yeni terimlerin üretimini zorunlu kılmaktadır. Coğrafya alanında değişen ve gelişen şartlara bağlı olarak ortaya çıkan yeni olay, olgu ve unsurları tanımlamak, bunlara uygun Türkçe coğrafya terimleri bulmak bilimsel ve toplumsal bir ihtiyaçtır. Aynı zamanda Türkiye’de coğrafi terminolojinin gelişimi için yapılması gereken bir zorunluluktur. Bu konuda geçmişte olduğu gibi Türk Dil Kurumu uzmanlarıyla coğrafyacıların ortak çalışmalar yapmasına ihtiyaç vardır.

Hazırlanacak coğrafya sözlüklerinde, terimlerin açıklanmasında iki hususa özellikle dikkat edilmesinde fayda vardır. Terimlerin açıklanmasında mümkün olduğunca çok sayıda örnek verilmeli, görsel malzeme kullanılmalı, renkli fotoğraf,

1994, s. 592-630; Hayati Doğanay, *Türkiye Ekonomik Coğrafyası*, Ankara: Pegem Akademi, 5. baskı, 2011, s. 789-818; Hayati Doğanay, *Ekonomik Coğrafya Doğal Kaynaklar*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1992, no: 740, s. 442-468; Hayati Doğanay, Ünal Özdemir ve İbrahim Fevzi Şahin, *Genel Beşeri ve Ekonomik Coğrafya*, Ankara: Pegem Akademi, 2. baskı, 2011, s. 400-409.

65 Hayati Doğanay, 2017, s. VI.

harita ve şekillere yer verilmelidir. Örnekler ve görsel malzemede yer alacak coğrafi unsurlar ülkemizden seçilmelidir. Örneklerin ülkemizden seçilmesi, öğrencilerin coğrafi terimleri daha kolay ve kalıcı öğrenmelerine olumlu yönde katkısı olacaktır. Ayrıca ülkemize ait coğrafi unsurların tanınmasını da sağlayacaktır.

İzıbrak (1964) ve Öngör (1980) tarafından hazırlanmış coğrafya terimleri sözlükleri Türk Dil Kurumu'nun resmi web sayfasında yayımladığı *Güncel Türkçe Sözlük* için kullanılan kaynaklar arasında yer almıştır.⁶⁶ Diğer coğrafya sözlükleri için de bu yapılmalı, böylece özellikle güncel coğrafya terimlerinin kullanımının yaygınlaşması sağlanmalıdır.

	Eser Adı	Yazarı	İlk Baskı Yılı
1	Fiziki Coğrafya İstislahlarına Dair Lûgatçe	İbrahim Hakkı Akyol	1939
2	Coğrafya Sözlüğü	Sami Öngör	1961
3	Coğrafya Terimleri Sözlüğü Almanca, Fransızca, İngilizce Karşılıkları Eski ve Yeni Şekilleriyle (İndeks'li)	Reşat İzıbrak	1964
4	Coğrafya Terimleri Sözlüğü (Açıklamalı, Fransızca-Almanca- İngilizce-İtalyanca-İspanyolca Karşılıklarıyla)	Sami Öngör	1975
5	Açıklamalı Fransızca-Türkçe Jeomorfoloji Sözlüğü	Mehmet Ardos	1976
6	Coğrafya Terimleri Sözlüğü	Sami Öngör	1980
7	Jeomorfoloji Sözlüğü (Kısmen Yerbilimleri)	Mehmet Ardos - Nilüfer Pekcan (Yalçınar)	1994
8	Jeomorfoloji Sözlüğü	Emrullah Güney	1996
9	Coğrafya Terimleri Sözlüğü	Ferruh Sanır	2000
10	Açıklamalı Türkçe-İngilizce Doğa Bilimleri Sözlüğü Coğrafya-Ekololoji- Ekosistem (Botanik, Jeoloji, Orman, Toprak)	İbrahim Atalay	2004
11	Jeomorfoloji Terimleri Sözlüğü	Mehmet Yıldız Hoşgören	2011
12	Coğrafya Bilim Alanları Sözlüğü	Hayati Doğanay	2017

Tablo 1. Türkiye'de Yayımlanmış Coğrafya Sözlükleri

Türkiye’de Coğrafya Sözlükleri Literatürü

Cemalettin ŞAHİN

Özet

Cumhuriyet döneminde Türk coğrafyacılar tarafından çalışılan konulardan biri de coğrafya terimleri olmuştur. Bu konudaki çalışmalar 1930’lu yılların sonlarına doğru başlamış, ilk önemli adımlar 1941 yılında yapılan Birinci Coğrafya Kongresi’nde atılmıştır. Müteakip yıllarda coğrafya terimleri konusunda çeşitli çalışmalar yapılmış, makale ve sözlükler yayımlanmıştır. Bunlar içinde sözlüklerin ayrı bir yeri vardır. Coğrafya, coğrafya terimleri, fiziki coğrafya ve jeomorfoloji sözlükleri yayımlanmış, böylece azımsanmayacak bir külliyat ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmanın konusu, Cumhuriyet dönemi coğrafya külliyatının önemli bir parçasını oluşturan coğrafya sözlükleridir. Coğrafi terimlerinin Türkçe karşılıklarını veren, onları açıklayan coğrafya sözlükleri, coğrafi terminolojinin oluşması ve yerleşmesinde önemli bir rol oynamıştır. Özellikle lisans ve lisansüstü coğrafya öğrencileri, coğrafya öğretmenleri ve bu alanda çalışanlar için temel başvuru kaynaklarından biri olmuştur. Bu konuda literatürün verilmesi, aynı zamanda konunun çalışılmamış yönlerine işaret etmek olacağından, bundan sonra yapılacak çalışmalar için yol gösterici olacaktır. Bu nedenle çalışmanın temel amacı konuyla ilgili literatür vermek ve bu alanda yapılacak çalışmalara katkı sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Coğrafya, Sözlük, Terim, Terminoloji, Coğrafi Terimler, Coğrafya Sözlüğü, Coğrafya Terim Sözlüğü, Jeomorfoloji, Jeomorfoloji Sözlüğü.

The Literature of Geographical Dictionaries in Turkey

Cemalettin ŞAHİN

Abstract

One of the issues that Turkish geographers studied in the Republican period is the terms geography. Studies on this subject started in the late 1930s, the first important studies were carried out in the First Geography Congress in 1941. In the following years, various studies on geography terms have been made, articles and dictionaries have been published. Dictionaries have a special place in these. Geography, geography terms, physical geography and geomorphology dictionaries have been published and a considerable collection has emerged.

The subject of this study is geography dictionaries, which are an important part of the Republican period geography collections. Geography dictionaries, which explain the Turkish equivalents of geographical terms, played an important role in the formation and use of geographical terminology. It is one of the main reference sources especially for undergraduate and graduate geography students, geography teachers and those working in this field. Giving the literature on this subject will also show the unworked aspects of the subject and will be a guide for future studies. Therefore, the main purpose of the study is to give literature on the subject and contribute to the studies to be carried out in this field.

Keywords: Geography, Dictionary, Term, Terminology, Geographical Terms, Dictionary Of Geography, Dictionary Of Geographical Terms, Geomorphology, Dictionary Of Geomorphology.